

ZAPAŽANJA O GROBLJIMA 8. I 9. ST. U DALMACIJI

UDK 930.26 (497.5) "653"

Primljeno/Received: 2002. 04. 03.

Prihvaćeno/Accepted: 2002. 04. 11.

Mirja Jarak
HR 10000 Zagreb
Odsjek za arheologiju
Filozofskog fakulteta
I. Lučića 3

U članku se iznose zapažanja o povezanosti ranosrednjovjekovnih grobalja poganskog i kristijaniziranog horizonta u Dalmaciji. Posebno se upozorava na postojanje neposredne prostorne povezanosti između grobalja različitih horizonata. Od arheoloških nalaza koji povezuju dva horizonta, posebno je istaknuta pojava grozdolikih bizantskih naušnica. Arheološka slika ranosrednjovjekovnih grobalja upućuje na zaključak o etnički nepromijenjenom sastavu stanovništva tijekom 8. i 9. stoljeća.

Ključne riječi: ranosrednjovjekovna groblja, poganski i kristijanizirani horizont, Ždrijac, grozdolike naušnice, jednojagodne naušnice.

Groblja najranijeg srednjovjekovnog horizonta, 7. i 8. st., imaju posebno značenje unutar područja nacionalne arheologije. Ona predstavljaju najznačajniji izvor arheološkog materijala koji se može upotrijebiti u tematiziranju problema vremena doseljenja Hrvata u Dalmaciju. Dok su drugi vidovi arheološke ostavštine iz razdoblja ranoga srednjeg vijeka uglavnom ograničeni na predromaničko razdoblje i tek s ponekim primjerom javljanja i prije 800. godine, dotle dosta brojna groblja, barem jednim dijelom, sigurno pripadaju vremenu prije početka 9. stoljeća.

Najpotpuniju obradu grobalja ranog horizonta dao je kod nas J. Belošević (Belošević 1980). On je sustavno analizirao ranosrednjovjekovna groblja na području sjeverne Dalmacije. Na južnijem dalmatinskom području također su poznata groblja na kojima ukopavanja počinju prije početka 9. st., ali je njihov broj kao i veličina, skromniji u odnosu na istražena groblja u sjevernoj Dalmaciji (Milošević 1997: 111-126). S početkom 9. st. nestaje navedeno razlikovanje, i iz razdoblja predromanike poznata su i istražena brojna groblja na cijelom prostoru Dalmacije. Čak se može ustvrditi da se posebno važna, "klasična" groblja 9. do 11. st. nalaze na južnijem, solinskom području. To su, naime, groblja istraživana još prije 2. svjetskoga rata (Majdan, Mravince), čije objave iz pera Lj.

Karamana i danas imaju znanstvenu vrijednost (Karaman 1930-34: 67-100; Karaman 1940: 1-44). Treba napomenuti da je Karaman jasno prepoznao i dobro datirao klasični predromanički horizont 9. i 10. st. i kada uz grobove nije bilo crkvene arhitekture koja bi nesumnjivo jasnije upućivala na vrijeme nakon pokršćavanja Hrvata (Karaman 1940: 1-44). Zato njegove objave, posebno objava groblja u Mravincima, imaju klasičnu vrijednost unutar literature o starohrvatskim grobljima.

Najvažnije pitanje koje se može postaviti o ranosrednjovjekovnim grobljima u svjetlu problematike vremena doseljenja Hrvata, jest pitanje o povezanosti grobalja 7. i 8. st. s grobljima 9. do 11. stoljeća. Pitanje je može li se na temelju arheološke građe i općih karakteristika grobalja utvrditi da postoji kontinuitet sahranjivanja pripadnika istog etnosa od 7. do 9. i kasnijih stoljeća. Ovo pitanje nikako nije novo, i u cijeloj našoj literaturi o ranosrednjovjekovnim grobljima mogu se odčitati određeni pokušaji odgovora. Nesumnjivo je da postoji formalni kontinuitet između grobalja 7. i 8. i grobalja 9. do 11. st. O tome svjedoči pojava grobova istoga tipa kao i jasno prepoznatljiv kontinuitet u izboru grobnih priloga. Postupne promjene koje se zapažaju u odabiru grobnih priloga lako se mogu objasniti razvojem društva i osobito prihvaćanjem kršćanstva tijekom 9. stoljeća.

Tako postupno iz grobova 9. st. nestaje keramika i drugi prilozi koji su obilježavali poganski horizont 7. i 8. st. Istovremeno sve je više nakita u grobovima, dok je u grobovima iz najranijeg poganskog horizonta nakit rijetko prisutan. Činjenica, međutim, da se i u grobovima 9. st. ponekad pojavljuju noževi i drugi prilozi iz poganskog horizonta, govori o kontinuitetu između grobalja 7. i 8. i grobalja kasnijih stoljeća. Kontinuitet nesumnjivo postoji. Pitanje je samo može li se on protumačiti i kao etnički kontinuitet, kao kontinuitet u pokopavanju pripadnika istoga etnosa (Hrvata) ili je taj kontinuitet samo odraz opće slavenske pripadnosti grobalja 7. do 9. st. s tim što bi groblja iz 7. i 8. st. bila određena kao slavenska ili avaro-slavenska, a groblja 9. i kasnijih stoljeća kao starohrvatska. Zbog važnosti definiranja karaktera kontinuiteta ranosrednjovjekovnih grobalja za temeljno povijesno pitanje o vremenu doseljenja Hrvata, prijeko je potrebno istaknuti sva zapažanja koja proizlaze iz proučavanja ranosrednjovjekovnih grobalja.

Neka zapažanja koja će biti iznesena u sljedećim recima možda bi mogla potaknuti veće zanimanje za proučavanje arheološke građe koja ima prvorazrednu vrijednost u osvjetljavanju događaja iz naše najranije nacionalne povijesti. Arheološki materijal iz ranosrednjovjekovnih grobalja pruža svakako mogućnosti za izvođenje određenih zaključaka o vremenu doseljenja Hrvata i tom materijalu treba pridati posebnu pažnju i naglasiti njegovo značenje za tematiziranje temeljnog povijesnog pitanja. Ukazivanje na značenje arheološkog materijala je tim važnije što se u najnovije doba pokušava pitanje o vremenu doseljenja Hrvata prikazati kao gotovo riješeno i to zagovaranjem teze o kasnijem dolasku Hrvata, potkraj 8. st. (Hrvati i Karolinzi 2000: *passim*). Odnos između ranosrednjovjekovnih grobalja 7. i 8. i kasnijih stoljeća podupire, međutim, drugo shvaćanje, shvaćanje o ranom doseljenju Hrvata u 7. stoljeću. S arheološkog stanovišta teza o kasnijem dolasku Hrvata teško je prihvatljiva, pa bi zaista trebalo preispitati njezino nekritičko zastupanje.

U naslovu članka istaknuta su samo groblja 8. i 9. stoljeća. To nije nikako slučajnost. Iako se o najranijim grobljima u pravilu govori kao o grobljima 7. i 8. st. i ta dva stoljeća nesumnjivo predstavljaju jedan povijesni i arheološki horizont, u detaljnijoj arheološkoj raščlambi tog horizonta pojavljuju se teškoće u definiranju donje vremenske granice pojedinih grobalja. Vrlo je teško na temelju arheološkog materijala argumentirano datirati ranosrednjovjekovne grobove u 7. stoljeće (Belošević 1980: *passim*). Međutim, budući da 7. i 8. st. predstavljaju jedinstven horizont, one pojave koje su sigurno utvrđene početkom 8. st. mogu se s velikom sigurnošću smatrati i ranijima i datirati već u 2. pol. 7. st. Tako ostaje posve prihvatljivo načelno datiranje najranijeg srednjovjekovnog horizonta grobova u 7. i 8. st. Za potrebe, pak, konkretne analize određenih grobnih nalaza, može se pojaviti ograničenje na grobove 8. st. koji su sigurno datirani u to vrijeme, iako je pojava istih nalaza i u

grobovima 7. st. vrlo vjerojatna. Upravo je navedeno ograničenje sigurno datiranih grobova na 8. st. bilo razlogom što je u naslovu istaknuto samo 8. st. a ne cjelovit vremenski horizont 7. i 8. st. Za praćenje kontinuiteta u starohrvatski period u najužem smislu (period ograničen na vrijeme postojanja države narodnih vladara od 9. do 11. st.) dovoljno je tematizirati 9. st. u kojem se može pratiti nastavak određenih pojava iz 8. st. i u kojem se pojavljuju novosti unutar grobišnog materijala koje također mogu govoriti o karakteru kontinuiteta grobalja iz 7. i 8. u 9. i kasnija stoljeća.

Za tematiziranje kontinuiteta između dvaju ranosrednjovjekovnih grobišnih horizonata, poganskog i kristijaniziranog (rani srednji vijek traje do kraja 11. st., kada s uspostavom nove Hrvatsko-ugarske države počinje razdoblje razvijenog srednjeg vijeka), posebno su važna groblja koja kontinuirano traju tijekom većeg ili manjeg odsječka i jednog i drugog horizonta. Možda najbolji primjer predstavlja veliko groblje Ždrijac u Ninu. To je groblje višestruko zanimljivo. Gornja granica ukopavanja na tom groblju je prilično sigurno izvedena, dok je donju granicu moguće odrediti samo približno, ali zahvaljujući veličini groblja, može se sa sigurnošću zaključiti da je pokopavanje trajalo kroz veći dio poganskog horizonta 7. i 8. stoljeća. Gornja granica trajanja pokopavanja na groblju Ždrijac, ne uzimajući u obzir 20-tak grobova iz 10. i 11. st. koji su naknadno ukopani u gornjim plićim slojevima, stavlja se oko sredine 9. st. (Belošević 1980:133-140). Iz tog vremena postoji znameniti grob majke s djetetom datiran srebrnim novcem franačkog cara Lotara. Još neki grobovi su sigurno datirani u 1. pol. 9. st. kao vrlo poznati trojni grob u drvenom lijesu s karolinškim mačem. Dok se tako određeni broj grobova sigurno može datirati u 1. pol. 9. st., iz druge pol. 9. st. nema sigurno datiranih grobova. Groblje na Ždrijacu bilo je, s obzirom na veličinu ranosrednjovjekovnih grobalja, vrlo veliko. Imalo je preko 300 grobova (Belošević 1980: 22-44). Ta veličina sama po sebi, uz sigurno određenu gornju granicu trajanja groblja, sigurno datira početke ukopavanja barem na početak 8. st. ako ne i ranije. Dakle, bez obzira na karakter priloga u grobovima, prema kojima se počeci ukopavanja na Ždrijacu sigurno mogu staviti u početak 8. st., već sama veličina groblja datira grobove na Ždrijacu kroz veći odsječak poganskog horizonta 7. i 8. stoljeća. To je sigurno ako imamo u vidu razmjere ranosrednjovjekovnih grobalja u Dalmaciji, pa i razmjere kasnijih grobalja iz razvijenoga i kasnoga srednjeg vijeka. Vrlo velika srednjovjekovna groblja koja traju kroz više stoljeća imaju veći broj grobova nego što ih ima groblje Ždrijac, ali s obzirom na dugotrajno ukopavanje na tim grobljima, razlika u veličini u odnosu na ždrijačko groblje i nije velika.. Tako groblje na Begovači, koje je trajalo kroz cijeli srednji vijek i dijelom i u novom vijeku, ima ukupno 604 otkrivena i istražena groba (Jelovina-Vrsalović 1981: 55-136). Groblje na Putalju iz vremena razvijenog

i kasnog srednjeg vijeka imalo je oko 400 grobova (Čače-Fadić-Burić 1997:26). Gornji podaci odnose se na neka od najvećih srednjovjekovnih grobalja u Dalmaciji. Ta su velika groblja trajala barem nekoliko stoljeća, a broj otkrivenih grobova na njima nije niti dvostruko veći od broja grobova na Ždrijacu. Pa čak i komparacija s grobljem na Begovači gdje je postojalo znatno više grobova nego na Ždrijacu, pokazuje veličinu groblja na Ždrijacu. Naime, ukopavanje na Begovači trajalo je od kraja 8. pa sve do 16. st., što govori o vrlo dugom trajanju groblja čija veličina je, u odnosu na vrijeme pokopavanja, zapravo skromna. Manja srednjovjekovna groblja u Dalmaciji, iz starohrvatskog perioda, razvijenog ili kasnog srednjeg vijeka, koja broje stotinjak ili nešto više grobova, trajala su barem kroz stoljeće ili dva, što također govori o trajanju groblja na Ždrijacu kroz duži vremenski period. Nemoguće je, na temelju podataka o veličini i trajanju srednjovjekovnih grobalja u Dalmaciji, datirati groblje na Ždrijacu samo u kraj 8. i prvu pol. 9. st. Ukopavanje na Ždrijacu moralo je trajati barem stoljeće ili dva, a i to bi bilo kratko vrijeme s obzirom na veličinu groblja i spoznaje o vremenu trajanja drugih grobalja u Dalmaciji. Bitno je da je Ždrijac po svom rasporedu grobova tipično groblje na redove, kod kojega se određena grupiranja grobova u skupine tumače težnjom za zajedničkom sahranom pripadnika istih rodbinskih skupina (Belošević 1980: 72). Pokopavanje je na Ždrijacu trajalo bez prekida, kontinuirano i kroz duži vremenski period. O tom kontinuiranom pokopavanju svjedoče i grobni nalazi koji najviše odgovaraju slici nalaza iz prelaznog horizonta 7. i 8. st. te iz prve pol. 9. st. Na Ždrijacu, dakle, imamo sigurno groblje koje kontinuirano iz prelaznog, poganskog horizonta u kristijanizirano razdoblje. Grobovi iz prve pol. 9. st. po svemu se mogu odrediti kao starohrvatski. Najznačajniji od tih grobova po svom inventaru odgovaraju starohrvatskim grobovima iz prve pol. 9. st. s drugih važnih lokaliteta poput Crkvine u Biskupiji i Koljana (Vukovića most). Kako na Ždrijacu sahranjivanja kontinuirano traju iz prethodnog, poganskog horizonta, i kako je riječ o dobro istraženim i dokumentiranim grobovima, upravo to groblje može poslužiti za tematiziranje pitanja etničkog kontinuiteta iz 7. i 8. u 9. stoljeće. Ipak, treba napomenuti da groblje na Ždrijacu još nije monografski objavljeno (objavu uskoro priprema istraživač groblja J. Belošević), pa svi zaključci, koji se temelje samo na dosadašnjim objavljenim podacima, imaju okvirno značenje uočavanja određenih važnih pojava koje se mogu uzeti u obzir pri razradi problema kontinuiteta ranosrednjovjekovnih grobalja. Uz Ždrijac važna su i druga ranosrednjovjekovna groblja koja također mogu poslužiti u razmatranju karaktera kontinuiteta između poganskog i kršćanskog horizonta ranosrednjovjekovnih grobalja.

Prva činjenica koju treba imati u vidu pri razmatranju karaktera ranosrednjovjekovnih grobalja tiče se izgleda grobova i grobalja u cjelini. Grobovi mogu biti oblikovani na različite načine, tako da ne

postoji jasan slijed i isključiva ograničenost pojedinih tipova grobova samo na poganski odnosno kršćanski horizont, iako se zapaža prevladavanje određenih tipova u jednom i drugom horizontu. Kod grobalja u cjelini slika je također složena, ali se može istaknuti jedna sigurna zakonitost. Groblja poganskog horizonta pripadaju tzv. grobljima na redove, a groblja kršćanskog horizonta mogu biti također groblja na redove, ali mogu biti raspoređena i oko crkvenih građevina, mogu predstavljati tzv. crkvena groblja. Ovo dvojestvo grobalja kristijaniziranog horizonta rezultira i određenim teškoćama u definiranju trajanja sahranjivanja na pojedinim grobljima. Kao što je već bilo spomenuto u vezi s ždrijačkim grobljem, gdje se pojavljuju posebne teškoće u određivanju donje granice ukapanja, tako i groblja na redove iz kristijaniziranog razdoblja zahtijevaju detaljnu analizu svih grobnih nalaza kako bi se što preciznije datirala. Prevladavaju ipak okvirne datacije u predromaničko doba (Jelovina 1976: passim). Kod onih grobalja koja se pojavljuju kao nova groblja kristijaniziranog stanovništva, bez trajanja u prethodnom poganskom horizontu, datacija početka njihova javljanja mogla bi ovisiti o preciznoj dataciji pojave jednojagodnih naušnica (ili sljepoočničarki) koje su najkarakterističnije obilježje kristijaniziranog starohrvatskog perioda. U našoj novijoj literaturi sve se češće početak javljanja novih starohrvatskih grobalja kristijaniziranog horizonta stavlja u sredinu 9. st. Pri tome se pretpostavlja da se jednojagodne naušnice kao tipično obilježje novog kristijaniziranog horizonta grobalja pojavljuju sredinom 9. st. Jednojagodne naušnice zaista treba istaknuti kao najkarakterističniji grobni inventar predromaničkog kristijaniziranog horizonta grobalja. U grobovima tog vremena prevladava nakit, i to jednojagodne naušnice i obične karičice. Obične karičice bit će jednako prisutne i u kasnijim grobovima iz razvijenog i kasnog srednjeg vijeka, dok jednojagodne naušnice ubrzo nakon završetka predromaničkog razdoblja posve iščezavaju. Upravo zato one su karakteristično obilježje predromaničkog, starohrvatskog razdoblja. Na temelju već pozamašne literature o starohrvatskim grobljima, moguće je i detaljnije obrazložiti njihovu dataciju i čvrsto ih povezati s pojavom novih grobalja kristijaniziranog horizonta.

Sve što se tiče grobnih nalaza iz novih grobalja na redove kristijaniziranog horizonta 9. st. vrijedi i za nova crkvena groblja koja se počinju formirati u 9. st. Nalazi su potpuno isti bez obzira radi li se o crkvenim grobljima ili grobljima na redove i svjedoče o kristijaniziranim pokojnicima. Za postavljanje kronoloških granica pojedinih grobalja a onda i za izvođenje općih zaključaka o počecima i vremenu trajanja ovog kristijaniziranog starohrvatskog perioda, određeni oslonac možda predstavljaju crkvena groblja. Ako je groblje vezano uz novu predromaničku crkvu, točno vrijeme izgradnje crkve možda bi moglo datirati početke sahranjivanja oko crkve. Jedno razmišljanje u tom smjeru nalazimo kod D. Jelovine, koji, međutim, prerano datira izgradnju predromaničkih crkava oko

kojih su se razvila i groblja (Jelovina 1976: 69). Jelovina tako u prve početke 9. st. datira i Sv. Mariju na Crkvini u Biskupiji i crkvu na Bukorovića podvornici i neke druge crkve. On dalje navodi da "po svemu izgleda da je najprije bila sagrađena crkva, a tek onda su se počela formirati groblja;" (Jelovina 1976: 69). Razmatranjem nekih primjera crkvenih grobalja oko novih predromaničkih crkava svakako je moguće pokušati preciznije odrediti vrijeme početaka sahranjivanja i ustanoviti odgovaraju li grobni nalazi pretpostavljenom slijedu od izgradnje crkve do postupnog formiranja groblja.

Oblici grobova, kao što je već spomenuto, nisu isključivo vezani uz poganski ili kršćanski horizont, ali se ipak primjećuje prevladavanje određenih tipova u jednom i drugom horizontu. Bez ulaženja u detaljno izlaganje složene tipologije srednjovjekovnih grobova, može se istaknuti sljedeća zakonitost. Za poganski horizont više su karakteristični jednostavniji grobovi, obične zemljane rake, dok su za kristijanizirani horizont od 9. st. dalje karakteristični grobovi kod kojih je raka obložena kamenjem. Kod ranih grobalja poganskog horizonta često se, međutim, pojavljuju i obične zemljane rake i grobovi obloženi kamenjem. Na temelju nalaza u grobovima utvrđeno je da se radi o istovremenim grobovima koji svjedoče da je postojala prilična sloboda u odabiru izgleda groba i da je tek tijekom 9. st. prevladao običaj oblaganja grobne rake kamenjem ili izrada grobova s kamenom grobnom konstrukcijom. Možda se može zaključiti da upravo navedena raznolikost oblika grobova u najranijem poganskom horizontu srednjovjekovnih grobalja u Dalmaciji logično prethodi kasnijem ustaljivanju grobova s kamenom oblogom. Jer, iako i u kasnijem kristijaniziranom horizontu 9. st. postoje različiti tipovi grobova, pa se i dalje javljaju obične zemljane rake, ipak su za taj horizont vrlo karakteristični grobovi obrubljeni kamenjem (kamenim pločama) i oni se tradicionalno smatraju temeljnim starohrvatskim tipom groba. Dok su u poganskom horizontu takvi grobovi rjeđe prisutni od običnih zemljanih raka, u 9. st. oni posve prevladavaju. Međutim, već u poganskom horizontu mogu se naći groblja kod kojih su svi grobovi izrađeni upotrebom kamenja. Mogao bi se stoga istaknuti kontinuitet izrade takvih grobova iz poganskog u kršćanski horizont. Pogansko groblje koje najbolje može poslužiti u obrazlaganju povezanosti između poganskih i kršćanskih grobalja i kada je riječ o oblicima grobova, jest groblje Razbojine kod Kašića u sjevernoj Dalmaciji. To groblje je za pitanje kontinuiteta između poganskog i kršćanskog horizonta višestruko zanimljivo. Oblici grobova na groblju Razbojine samo su jedan od pokazatelja povezanosti između stanovništva 8. i 9. st. u Dalmaciji.

Na lokalitetu Razbojine koji je istražen 1956. g. otkriveno je i istraženo ukupno 37 grobova. Ti su se grobovi pružali u nekoliko redova, dosta razmaknuti jedan od drugoga. Širina istraženog prostora je bila vrlo mala. Iznosila je prosječno samo 6 m, dok je

dužina istraženog terena iznosila 120 m. Istraživanjem je zahvaćen, kako se moglo zaključiti i iz grobnih nalaza, samo jedan manji dio ranosrednjovjekovnog groblja, i to zapadni periferni dio, dok ostali veći dio groblja nije bilo moguće istražiti zbog zasađenih vinograda (Jelovina 1968: 23-52). Svi su grobovi imali obložnice načinjene od nepravilnih lapornih ploča. Velika većina grobova imala je također i pokrov načinjen od nepravilnih lapornih ploča te dno popločano tanjim i manjim pločicama (Jelovina 1968: 24-39). Ti grobovi, dakle, pripadaju tipu grobova s kamenom grobnom konstrukcijom. Prilozi koji su pronađeni u grobovima izrazito su poganskog obilježja i govore o dataciji otkrivenog dijela groblja u poganski horizont 7. i 8. st. D. Jelovina daje čak vrlo ranu dataciju, u drugu pol. 7. i prvu pol. 8. stoljeća (Jelovina 1968: 47). S obzirom da u grobovima, s izuzetkom samo jednog para običnih brončanih karičica, uopće nema nakita, zaista je prihvatljiva rana datacija istraženih grobova u poganski horizont prije početka 9. st. U pravilu je vrlo teško precizno datirati groblja unutar poganskog horizonta. U prilog mogućnosti preciznije datacije grobova na Razbojinama mogla bi se navesti sljedeća zapažanja.

Cjelokupna slika na terenu, spoznaje o istraženosti samo perifernog dijela groblja, blizina još dva srednjovjekovna groblja, bile bi činjenice koje, uz nalaze iz grobova, pružaju oslonac za dataciju otkrivenih grobova na Razbojinama do sredine 8. stoljeća. Moglo bi se pretpostaviti da istraženi grobovi koji su se nalazili na perifernom dijelu groblja, predstavljaju najranije ukope na Razbojinama i da se na tom groblju ukopavanje dalje nastavilo tijekom 2. pol. 8. st. a vrlo vjerojatno i tijekom 1. pol. 9. stoljeća. To bi se moglo zaključiti na temelju neposredne blizine drugoga ranosrednjovjekovnog groblja, groblja na Mastirinama koje pripada kristijaniziranom starohrvatskom periodu i na kojemu sahranjivanje počinje oko sredine 9. st. Groblje na Mastirinama udaljeno je od Razbojina 250 m. Treće groblje, na lokalitetu Drače, koje pripada kasnom srednjem vijeku, nalazi se između Razbojina i Mastirina. Takva neposredna blizina triju srednjovjekovnih grobalja navela je D. Jelovinu na logičan zaključak o kontinuiranom ukopavanju na tim grobljima. Čudno je da njegovi posve jasni zaključci nisu dovoljno odjeknuli u kasnijoj literaturi i da nisu u dovoljnoj mjeri korišteni kao argumenti za mišljenje o ranoj prisutnosti Hrvata u Dalmaciji. Jelovina ovako rezimira svoja zapažanja o odnosu triju srednjovjekovnih grobalja u blizini Kašića: "Prije svega trebali bi pretpostaviti da su nekropole, na lokalitetima Mastirine, Drače i Razbojine, zbog međusobne prostorne povezanosti, pripadale jednom te istom naselju, koje je sasvim sigurno moralo postojati u neposrednoj blizini tih nekropola. Na žalost, od tog naselja dosadašnjim istraživanjima nije uočen ni najmanji trag, ali se može pretpostaviti da je najvjerojatnije bilo smješteno oko izvora Širokovac, koji se nalazi na zapadnoj strani nalazišta Mastirine....."

Sl. 1 Grozdolike naušnice iz Trilja. Preuzeto iz: *Starohrvatska baština*, str 66.

Imajući sve to na umu onda nam se zaključak o kontinuitetu ukopavanja na ovim nekropolama sam po sebi nameće. Naime, najprije se, do kristijanizacije stanovništva, odnosno do početka ili možda najkasnije sredine 9. stoljeća, ukopavalo na nekropoli Razbojine, a kult se obavljao po poganskim običajima. Od približno sredine 9. stoljeća, tj. nakon primanja kršćanstva i izgradnje sakralnog objekta, ukopavanje je nastavljeno na nekropoli Mastirine, a nastavljeno je, nakon što se prostor uokolo crkve popunio ili možda zbog rušenja crkve, na nekropoli Drače, što je s obzirom na konfiguraciju terena sasvim i prirodno, jer leži u istom smjeru na istoj kosi.” (Jelovina 1982:65).

Na navedene Jelovinine zaključke upozorila je V. Delonga u svojoj objavi šesterokonahe crkve s Mastirina (Delonga 1988: 88). Bitno je ponoviti da postojanje triju prostorno gotovo povezanih grobalja, koja su po svojim grobnim nalazima jasno određena kao groblja poganskog, kristijaniziranog – ranosrednjovjekovnog i kasnosrednjovjekovnog horizonta, upućuje na pripadnike istoga etnosa koji su sahranjivali svoje pokojnike na navedenim grobljima. O tome da je etnički isto stanovništvo obitavalo na kašićkom području od 7. st. dalje, možda svjedoče i tipovi grobova na najranijem groblju na Razbojinama. Ti grobovi s kamenom grobnom konstrukcijom, bit će tipični u kasnijem starohrvatskom periodu od 9. do 11. stoljeća. Oni se pojavljuju i na drugom po vremenskom slijedu kašićkom groblju, groblju na Mastirinama. Na Mastirinama, za razliku od Razbojina gdje su svi grobovi konstruirani na isti način, postoji znatna raznolikost u načinu izrade grobova. Pored grobova konstruiranih od kamenih ploča kao na Razbojinama, na Mastirinama ima mnogo

grobova u čijoj je konstrukciji korišten neobrađeni kamen a često se kod izrade istog groba koriste i kamene ploče i amorfn komadi kamena (Jelovina 1982. 36-54). Zbog nekog razloga (možda jednostavno i pomanjkanja kamenih ploča) kristijanizirano stanovništvo više nije toliko pažnje poklanjalo materijalu za konstrukciju grobova, pa su grobovi na Mastirinama po načinu izrade “nepravilniji” od grobova na Razbojinama. Unatoč toj razlici postoji kontinuitet u načinu izrade grobova koji su na oba groblja izrađeni upotrebom kamenog materijala od kojega su izrađene grobne obložnice i pokrov.

Na groblju Razbojine gotovo je u potpunosti nedostajao nakit. Pretpostavili smo da istraženi grobovi pripadaju počecima ukapanja na tom groblju i da je bilo grobova iz kraja 8. i početka 9. stoljeća na neistraženom dijelu groblja. U tim grobovima mogao se nalaziti i nakit, koji je tijekom poganskog razdoblja rijetko prisutan u grobovima. Nakit se, međutim, ipak može naći u grobovima poganskog horizonta 7. i 8. st., što potvrđuje i pojava dviju brončanih karičica na groblju Razbojine. Kako nakit ima posebno značenje u razumijevanju povezanosti između poganskog i kristijaniziranog horizonta grobova, vrijedno je upozoriti na neke činjenice.

Postoji mogućnost izbora između većeg broja grobnih nalaza koji se pojavljuju i u poganskom horizontu 7. i 8. st. i u grobovima kasnijeg razdoblja. Spomenimo primjerice noževe koji se nastavljaju pojavljivati (iako u manjem broju) i u grobovima kristijaniziranog horizonta. Zanimljiva je zatim pojava iglenika ili srodnih koštanih izradevina nejasne namjene (Cetinić 1998: 93-96) u grobovima kristijaniziranog

horizonta (Milošević 1997: 119-120), jer se oni ranije u Dalmaciji pojavljuju u grobovima izrazito poganskog horizonta tijekom 8. st. U razmatranju kontinuiteta grobnih nalaza mogli bi se, dakle, uzeti različiti primjeri, što pokazuje da danas raspoložemo sa zamjernom količinom arheološkog materijala koji se mora uzeti u obzir pri razradi pitanja o etničkoj slici stanovništva Dalmacije u ranom srednjem vijeku. Između različitih nalaza na ovom mjestu upozoravamo na zanimljivu sliku koja proizlazi iz razmatranja pojave određenih nakitnih oblika u poganskom i kristijaniziranom horizontu grobalja.

Između nakita unutar poganskog horizonta posebno mjesto pripada bizantskim grozdolikim naušnicama. One se u Hrvatskoj pojavljuju već u grobovima 8. st. i traju tijekom 1. pol. 9. st. kada se pojavljuju u grobovima kristijaniziranog stanovništva. Gornju vremensku granicu njihova javljanja predstavlja grob 62 sa Ždrijacu u kojem su grozdolike naušnice datirane srebrnim novcem franačkog cara Lotara u sredinu ili na sam početak 2. pol. 9. stoljeća (Belošević 1983-84: 41-60). U još jednom grobu u Hrvatskoj grozdolike naušnice datirane su novcem koji predstavlja *terminus post quem* njihova javljanja u tom grobu. To su grozdolike naušnice u glasovitom triljskom grobu hrvatske odličnice u kojem se našao zlatnik Konstantina V. Kopronima. Poznato je da se u našoj literaturi triljski grob različito datirao, s obzirom na shvaćanje o datacijskoj vrijednosti bizantskog zlatnika i cjelokupni inventar groba (Karaman 1986: 245-262; Korošec 1991: 87-96; Vinski 1991: 97-98). Datacija P. Korošec u 2. pol. 9. st. kao i njezino specifično etničko vrednovanje triljskoga groba, predstavlja, kako je to istaknuo Z. Vinski u svojoj recenziji, s obzirom na cjelokupni inventar starohrvatskih grobalja, neprihvatljivo negiranje starohrvatskog karaktera triljskog grobnog nalaza. Nalazi u triljskom grobu starohrvatske odličnice predstavljaju bizantski import iz kraja 8. ili prve pol. 9. st. Taj grob, bez obzira da li ga datiramo u kraj 8. ili u prva desetljeća 9. st., zajedno sa ždrijačkim grobom br. 62, svjedoči da su bizantske grozdolike naušnice sigurno jedna od karakteristika ranog kristijaniziranog horizonta starohrvatskih grobova koji se direktno nadovezuje na prethodni poganski horizont. Te naušnice, međutim, karakteriziraju i prethodni poganski horizont grobova koji se datira prije početka 9. stoljeća. Na velikom ždrijačkom groblju grozdolike naušnice se mogu datirati i prije početka 9. st. Kako na Ždrijacu u prvoj pol. 9. st. postoje sigurni starohrvatski grobovi (trojni grob s karolinškim mačem, grob br. 62 datiran novcem Lotara), prisutnost Hrvata i njihovo sahranjivanje na Ždrijacu zajamčeno je tijekom 1. pol. 9. st. Imajući u vidu veličinu i karakter cijelog ždrijačkog groblja, teško je vjerovati da bi Hrvati počeli sahranjivati svoje pokojnike tek početkom 9. st. na starijem poganskom i slavenskom groblju na kojem se u grupiranju manjih skupina grobova unutar groblja na redove razaznaje pravilnost i poštivanje određenih zakonitosti u rastu groblja. Jedan od arheoloških

elemenata koji upućuje na etničku jedinstvenost groblja na Ždrijacu svakako su i grozdolike naušnice koje se pojavljuju i u poganskom i u kršćanskom horizontu ždrijačkog groblja.

J. Belošević je u svojoj monografiji o ranim grobljima u sjevernoj Dalmaciji izdvojio određeni broj bizantskih grozdolikih naušnica koje bi se mogle datirati tijekom 8. stoljeća (Belošević 1980: 85-90). U nešto kasnijem radu o bizantskim grozdolikim naušnicama u Dalmaciji (Belošević 1983-84: 41-60) ograničio se na analizu naušnica s kraja 8. i iz prve pol. 9. stoljeća. Neke ždrijačke grobove s nalazima naušnica (grobovi br. 15, 48, 104 i 227) u ovom kasnijem radu nije obradio jer se naušnice iz tih grobova "...samo u širem tipološkom smislu mogu svrstati u grupu grozdolikih naušnica..." (Belošević 1983-84: 45). Ako se te naušnice po svom obliku i razlikuju od klasičnih bizantskih grozdolikih naušnica, ta bi se razlika mogla objasniti njihovom ranijom izradom ili varijantom unutar osnovnog tipološkog određenja, pa se i one, kao nesumnjivo bizantski import (naušnice koje se pojavljuju u grobovima 8. st., izrađene od plemenita metala, mogu se razumijeti samo kao bizantski import jer u to doba nikako nisu postojale domaće radionice za izradu nakita o čemu svjedoči rijetkost nakita u grobovima toga vremena), mogu promatrati u slijedu prisutnosti bizantskog nakita u Dalmaciji.

Naušnice iz ždrijačkog groba br. 15 izrađene su od pozlaćenog srebra (Belošević 1980: T. XLIII, 13-14). Od para naušnica dobro se sačuvala samo jedna koja predstavlja izraziti tip bizantskih naušnica s privjeskom u obliku stiliziranog klasa. Ako bismo tom tipu naušnice i odricali pripadnost unutar šire određenog grozdolikog tipa, one su sigurno bizantskog porijekla, pa se mogu promatrati kao jedna od karika u nizu bizantskih naušnica u ranosrednjovjekovnim grobovima u Dalmaciji. Belošević par naušnica iz ždrijačkog groba br. 15 samo okvirno datira u 2. pol. 8. st. do početka 9. stoljeća.

Naušnice iz ždrijačkog groba br. 48 (Belošević 1980: T. XXXVI, 6-7) izrađene su od srebra, lijevanjem. Njihov privjesak nema izduženi oblik grozda, nego je više zaobljen, poput latica cvijeta. Bez obzira kako tipološki odredili oblik ovih naušnica, one su vrlo važne jer su se našle u jednom vrlo ranom grobu ždrijačkog groblja. Grob br. 48 može se datirati u raniji poganski horizont na temelju sveukupnog sadržaja gdje nalazimo keramičku posudu, nož, koštani iglenik i druge predmete koji se mogu datirati u rano razdoblje. Belošević taj grob datira u prvu pol. 8. stoljeća.

Par naušnica iz ždrijačkog groba 104 (Belošević 1980: T. XXXVII, 10-11) izrađen je od srebra u finoj tehnici filigrana i granulacije. Naušnice su oštećene baš u onom dijelu gdje se nalazio privjesak. Na jednoj naušnici ipak je dobro sačuvan dio privjeska koji se sastoji od tri granulirana zrna smještena s unutarnje strane donjeg dijela luka. Vjerojatno je isti

Sl. 2 Jednojagodne naušnice iz Majdana. Preuzeto iz: *Starohrvatska baština*, str. 68.

ukras postojao i s vanjske strane luka karičice. Ovaj luksuzni par naušnica našao se u grobu s obilježjima poganskog horizonta. Belošević taj grob datira u sredinu 8. st.

Naušnice iz ždrijačkog groba 227 imaju sačuvan privjesak s vanjske strane donjeg dijela luka koji ima izgled grozdolikog privjeska (Belošević 1980: T. XLIII, 25-26). Te su naušnice srebrne, bliske kasnoantičkim naušnicama. Grob u kojem su nađene Belošević datira u prvu pol. 8. st. i ubraja među najstarije grobove na ždrijačkom groblju.

Sve navedene naušnice pripadaju 8. st. i mogu poslužiti kao svjedočanstvo prisutnosti bizantskog nakita tijekom 8. stoljeća. U prvoj pol. 9. st. pojavljuju se već bizantske grozdolike naušnice datirane novcem. One predstavljaju nastavak prisutnosti bizantskog nakita u vrijeme prije početka djelovanja domaćih radionica nakita. Nedostatak domaćih radionica za izradu nakita i prisutnost nakita istih obilježja u grobovima iz 8. st. (poganski horizont) i u grobovima iz prve pol. 9. st. (rani kristijanizirani horizont) povezuje poganski horizont i rani kristijanizirani horizont prve pol. 9. st. u jednu vremensku i kulturnu cjelinu koja prethodi nastanku novih crkvenih grobalja sredinom 9. stoljeća. S pojavom novih crkvenih grobalja kao i novih grobalja na redove s tipičnim starohrvatskim inventarom započinje razdoblje starohrvatske kulture u najužem smislu. Temeljni nakitni oblik starohrvatske kulture od sredine 9. do kraja 11. st. predstavljaju jednojagodne naušnice.

Spoznaja o kronološkom slijedu jednojagodnih naušnica nakon bizantskih grozdolikih naušnica prisutna je u našoj arheološkoj literaturi (Jurić 1987: 260-278). Može se istaknuti da je sredina 9. st. vrijeme kada se pojavljuju jednojagodne naušnice. Prisutne su kao glavni oblik naušnica na grobljima oko novih

predromaničkih crkava koje se mogu datirati u sredinu ili drugu pol. 9. st. Takva su groblja primjerice oko crkve na Mastirinama ili oko crkve na Bukorovića podvornicama (Delonga 1988: 39-89; Jelovina 1982: 35-66; Gunjača 1952: 57-80). Pojavu jednojagodnih naušnica na novim grobljima na redove koja nisu vezana uz crkvene građevine nešto je teže datirati unutar 9. st. Za nakit na tim grobljima najčešće se daju okvirne datacije s početkom javljanja tijekom 9. st. O tome da jednojagodnih naušnica još nema tijekom 1. pol. 9. st. govori nedostatak takvih naušnica na starim grobljima na redove koja traju iz 8. do sredine 9. st. (Belošević 1980: *passim*). Dok se na tim grobljima u starohrvatskim grobovima iz prve pol. 9. st. pojavljuju bizantske grozdolike naušnice, nema primjera javljanja starohrvatskih jednojagodnih naušnica. Očito je da je njihova pojava vezana uz početak djelovanja domaćih zlatarskih radionica, koje se javljaju sredinom 9. stoljeća. Da jednojagodnih naušnica još nema u prvoj pol. 9. st. može se zaključiti i iz sljedećih podataka.

U najstarijem horizontu starohrvatskih grobova na Crkvini u Biskupiji što su smješteni južno od starohrvatske crkve, ni u jednom grobu nije pronađena jednojagodna naušnica. Naušnice je, istina, teško i očekivati u tim grobovima, jer su to redom muški ratnički grobovi s karolinškim mačevima i ostrugama (Jelovina 1986: 15-22). Međutim, u tzv. grobu br. 5 pronađena je jedna zlatna naušnica s pačtvorinastim privjeskom, izrađena tehnikom tiještenja i ukrašena kružnim ispupčenjima (Jelovina 1986: 19). Ta naušnica koja je provincijalno-bizantskog porijekla, svjedoči da krajem 8. odnosno početkom 9. st. nije bilo domaćih, starohrvatskih naušnica niti u ograničenom broju namijenjenom najvišem sloju hrvatskih odličnika.

Najranije jednojagodne naušnice odnosno sljepoočnicarke koje potječu s Crkvine u Biskupiji otkrivene su u južnoj prostoriji predvorja i izvorno su se nalazile u sarkofagu u kojem je bila sahranjena ženska osoba (Marun 1898: 113-118). Riječ je o izvanredno lijepom paru velikih srebrnih sljepoočnicarki. Te sljepoočnicarke moguće je uže datirati najranije u sredinu 9. st. jer bi to po svim nalazima na Crkvini bilo najranije moguće vrijeme za sahranu pokojnika u sarkofazima unutar predvorja crkve. Možda je na Crkvini bilo i ranijih jednojagodnih naušnica ili sljepoočnicarki, ali je to, s obzirom na nedostatak podataka o okolnostima nalaza za brojne nalaze s Crkvine, nemoguće utvrditi.

Gornja zapažanja o vremenskom slijedu jednojagodnih naušnica nakon bizantskih grozdolikih, iznesena su kao prilog mogućnosti užeg datiranja starohrvatskih jednojagodnih naušnica. Iako postoje navodi o njihovoj pojavi sredinom 9. st., ipak u našoj literaturi prevladavaju okvirne datacije jednojagodnih naušnica od 9. do 11. ili 12. stoljeća.

Razmatranje o najstarijim naušnicama na rano-srednjovjekovnim grobljima u Dalmaciji pokazalo je opravdanost povezivanja poganskog i ranog kristijaniziranog horizonta u jedinstven kulturni i etnički horizont. Prema podacima koji proizlaze iz analize rano-srednjovjekovnih grobalja, taj materijal ne daje nikakav oslonac za teorije o dolasku nove etničke zajednice potkraj 8. ili početkom 9. st. u Dalmaciju. Da bi se

to naglasilo potrebno je inzistirati na čvrstoj povezanosti poganskog i najranijeg kršćanskog horizonta iz prve pol. 9. st. s jedne strane i pojavi novih starohrvatskih grobalja s karakterističnim starohrvatskim nakitnim inventarom od sredine 9. st. s druge strane. Dakle, ako postoji jedan rez koji se može uočiti u arheološkom materijalu, on se datira sredinom 9. st. a ne potkraj 8. st. ili početkom 9. stoljeća. Ovdje je još potrebno upozoriti na činjenicu da postoje i nova starohrvatska groblja bez prethodnog poganskog horizonta čiji se počeci datiraju u literaturi u kraj 8. st. Takva su groblja primjerice Vratnice i Novi put na Bribiru (Zekan 1996: 41-47). U njihovom inventaru javljaju se i jednojagodne naušnice uz ostale rane starohrvatske tipove naušnica. Kakva je točna datacija tih naušnica i javljaju li se one već početkom 9. st., zaista je, bez detaljnog proučavanja cijelog inventara tih grobalja, nemoguće reći. To vrijedi i za pojavu jednojagodnih naušnica na brojnim drugim grobljima na redove. Proučavanje materijala iz svakog pojedinog groblja pokazat će može li se predložena datacija održati.

POPIS KRATICA

RFFZd	- Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, Zadar
Starpros	- Starohrvatska prosvjeta, Split
VAHD	- Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, Split

POPIS LITERATURE

Belošević 1980	J. Belošević, Materijalna kultura Hrvata od VII do IX stoljeća, Zagreb 1980.
Belošević 1983-84	J. Belošević, Bizantske naušnice grozdolika tipa iz starohrvatskih nekropola ranog horizonta na području Dalmacije, RFFZd 23(10)/1983-84, 41-60.
Cetinić 1998	Ž. Cetinić, Stranče – Gorica starohrvatsko groblje, Rijeka 1998.
Čače – Fadić – Burić 1997	S. Čače – I. Fadić – T. Burić, Putalj – katalog izložbe, Split 1997.
Delonga 1988	V. Delonga, Starohrvatska crkva na "Mastirinama" u Kašiću kod Zadra, Starpros 18/1988, 39-89.
Gunjača 1952	S. Gunjača, Četvrta starohrvatska crkva u Biskupiji kod Knina i groblje oko nje, Starpros 2/1952, 57-80.
Hrvati i Karolinzi 2000	Hrvati i Karolinzi (rasprave i vrela), Split 2000.
Jelovina 1968	D. Jelovina, Ranosrednjovjekovna nekropola na "Razbojinama" u selu Kašiću kod Zadra, Starpros 10/1968, 23-52.
Jelovina 1976	D. Jelovina, Starohrvatske nekropole na području između rijeka Zrmanje i Cetine, Split 1976.
Jelovina 1982	D. Jelovina, Starohrvatsko groblje na "Mastirinama" u selu Kašiću kod Zadra, Starpros 12/1982, 35-66.
Jelovina 1986	D. Jelovina, Mačevi i ostruge karolinškog obilježja u Muzeju Hrvatskih arheoloških spomenika, Split 1986.
Jelovina – Vrsalović 1981	D. Jelovina – D. Vrsalović, Srednjovjekovno groblje na "Begovači" u selu Biljanima Donjim kod Zadra, Starpros 11/1981, 55-136.
Jurić 1987	R. Jurić, Srednjovjekovni nakit Istre i Dalmacije, Arheološka istraživanja u Istri i Hrvatskom primorju, Izdanja HAD-a 11-2/1987, 245-289.
Karaman 1930-34	Lj. Karaman, Starohrvatsko groblje na "Majdanu" kod Solna, VAHD 51/1930-34, 67-100.
Karaman 1940	Lj. Karaman, Iskopine društva "Bihaća" u Mravincima i starohrvatska groblja, Rad JAZU 268/1940, 1-44.
Karaman 1986	Lj. Karaman, Zlatni nalaz na Trilju nedaleko od Sinja, Odabrana djela, Split 1986, 245-262.
Korošec 1991	P. Korošec, Kronološka i kulturna ocjena triljskog nalaza, Starpros 21/1991, 87-96.

- Marun 1898 L. Marun, O najznamenitijim starohrvatskim grobovima na groblju otkrivene biskupske bazilike S. Marije u Biskupiji kod Knina, *Starpros S. I*, IV/1898, br. 3-4, 113-118.
- Milošević 1997 A. Milošević, Ranosrednjovjekovno groblje kod Gluvinih kuća u Glavicama kod Sinja, *Starpros* 24/1997, 111-126.
- Vinski 1991 Z. Vinski, Paola Korošec, Kronološka i kulturna ocjena triljskog nalaza (Recenzija), *Starpros* 21/1991, 97-98.
- Zekan 1996 M. Zekan, Pet srednjovjekovnih nekropola Bribira, Bribir u srednjem vijeku, *Split* 1996, 41-54.

SUMMARY

NOTES ON THE CEMETERIES OF THE 8TH AND 9TH CENTURY IN DALMATIA

Key words: early medieval cemeteries, pagan and Christian horizon, Ždrijac, raceme earrings, one-bead earrings.

The paper discusses the connection between the pagan and the Christian horizon of the early medieval cemeteries in Dalmatia. The early Christian horizon is represented already by the graves from the first half of the 9th century, although they contain lots of elements that belong to the pagan period. The developed Christian horizon begins in the middle of the 9th century when the graves contain characteristic inventory of the Old Croatian Culture (one-bead earrings and simple circlets). The important fact is that the graves of the early Christian horizon from the first half of the 9th century are also definitely Old Croatian. Because they are similar to the graves of the earlier, pagan period, they connect the pagan horizon with the later Old Croatian horizon from the middle and the second half of the 9th century. The fact that the Old Croatian graves from the first half of the 9th century are closely connected with the graves of the previous pagan horizon of the 7th and 8th century, is of crucial importance for understanding of the cultural and ethnical continuity of the early medieval period from the 7th century onwards. Archaeological evidence does not support thesis of the later settlement of Croats in Dalmatia in the end of the 8th or at the beginning of the 9th century.

The author analyses earrings which are one of the common features in both pagan and Christian horizon of the cemeteries. In the 8th and the first half of the 9th century, especially important are the Byzantine raceme earrings. In some graves from the 9th century (grave no. 62 from Ždrijac, and grave of the Croatian noblewoman from Trilj) such earrings are dated with coins. That enables

determination of the period in the 9th century when those earrings are present in the graves. According to current information they are present in Dalmatia until the middle of the 9th century, and after that they disappear. That is probably connected with establishment of new, local workshops that in the middle of the 9th century started production of the specific Old Croatian jewelry. The most characteristic type among new, Old Croatian earrings is the one-bead earring. There is no precise determination of their appearance within the 9th century in the Croatian archaeological literature, although there is a certain tendency to date their appearance in the middle of the 9th century. Such datation is the most acceptable and so far confirmed by the examples of safely dated one-bead earrings. Such positively dated earrings were found on new graveyards from the 9th century, created around pre-Romanesque churches dated in the middle of the 9th century. The Byzantine raceme earrings, characteristic for the graveyards of the 8th and the first half of the 9th century, are replaced in the middle of the 9th century by one-bead earrings and other types of the Old Croatian earrings. That is the period of flourishing of the Christianized Old Croatian period.

The analysis of the characteristic earring types of the 8th and 9th century in Dalmatia show that there are no interruptions in appearance of characteristic shapes at the end of the 8th or at the beginning of the 9th century. The change in earring types appears only in the middle of the 9th century when the production of the Byzantine earrings is replaced by the production of local shapes. This, along with other results of the analysis of the early medieval cemeteries, confirms the traditional opinion that Croats came to Dalmatia in the course of the 7th century AD.

Translated by H. Potrebica